

Літопис подій

4 лютого ц.р. під головуванням Президента НАН України академіка Б.Є.Патона відбулося засідання Президії НАН України, на якому слухалося питання “Творча спадщина Тараса Григоровича Шевченка та перспективи шевченкознавчих досліджень: до 190-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка”. Основним доповідачем був академік НАНУ М.Г.Жулинський, зі співдоповідями виступили академік НАНУ І.М.Дзюба, віце-президент НАНУ академік І.Ф.Курас, ректор Черкаського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького проф. А.І.Кузьмінський, директор Національного музею Тараса Шевченка С.А.Гальченко, зав. відділу шевченкознавства Інституту літератури В.Л.Смілянська.

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Микола Жулинський

Геніальна творчість і життєвий шлях Тараса Шевченка, що еволюціонував від раба-кріпака до академіка гравюри Імператорської академії мистецтв, врешті, набагато більше — до речника етнонаціонального буття та консолідатора українського етносу, зробили його символом українства і одним із найпотужніших чинників у формуванні українських державницьких інтересів. Безпрецедентний випадок: він — єдиний поет-художник в усій світовій культурі, який врятував націю від винародовлення в умовах колонізації. Не випадково М.Рудницький підкреслював: “Наш народ вже стояв на краю викопаної могили і тільки Шевченко не дав йому упасти в неї”. Сьогоднішня Україна, без перебільшення, постала на шевченківському моноліті духу, думки, слова.

Шевченкові належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології; надавши українській мові статусу мови літературної, він тим самим заклав основу модерної української літератури, а в ширшому значенні — базу під українську національну ідентичність. Як історіософ він викристалізував неординарний вектор і стиль нашої історії, надав їй сакрального відтінку, різко відкинувши конформістські моделі малоросійства чи полонізації. Як філософ-утопіст він закликав до життя в братолюбії на засадах християнства, в гармонії зі всесвітом. Як гуманіст обіймав серцем усі народи. Відомо, що в українській інтелектуальній історії переломне значення мала вперше сформульована Шевченком ідея нації як духовного трансцендентного континууму “мертвих, і живих, і ненароджених” (“Посланіє”), згідно з якою не лише предки відповідають за долю нащадків, а й нащадки — за долю предків (посмертну).

Будучи нащадками такого універсуму — митця, етнографа, історика, літератора, філософа, етноконсолідатора, яким є Шевченко, ми не можемо не відповідати за долю колосальної значимості Шевченкового спадку, який все ще потребує легітимації та цілісного неупередженого прочитання.

Літературна спадщина Шевченка, поета і прозаїка, налічує 240 поезій, з них — 8 поем; драму “Назар Стодоля”, фрагменти 2-х незакінчених драм. До нас дійшло 9 повістей із 20 написаних Шевченком, його щоденник, автобіографії, близько 250 листів. Рукописи-оригінали більшості творів Шевченка зберігаються в Інституті літератури.

Мистецька спадщина Шевченка-художника, яка нараховує 835 творів — живописних полотен, рисунків, офортів та ескізів (з них — близько 300 не віднайдено), свідчить про те, що він був

а) першокласним акварелістом, предтечею європейського імпресіонізму: відомо 210 його акварелей, передусім пейзажів, які за рівнем мистецької досконалості стають у ряд світових здобутків малярства;

б) блискучим портретистом-психологом: виконав 150 портретів, з яких — 43 автопортрети. Портрети, зроблені Шевченком, представляють український генотип крізь призму бачення митця-філософа: “Портрет Іллі Лизогуба”, “Портрет Катерини Кейкуатової”, “Автопортрет” 1840 року. Шевченку належать 20 олійних полотен, в т.ч. жанрових (“Катерина”, “Селянська родина”, “На пасіці”), котрі також орієнтовані на представлення своєрідності національних стереотипів буття;

в) офортистом (академіком гравюри): велику популярність здобули 6 офортів серії “Живописна Україна”, що репрезентують українські етнічні цінності, та 21 офорт, виконаний в останні роки життя в Петербурзі;

г) віртуозним рисувальником: понад 230 оліцевих рисунків ландшафтів України, передусім, етюдів з натури, виконаних в Аральській та Каратауській експедиціях, вражають майстерністю виконання (на грані ювелірної), поєднанням документальної вірогідності з високою одухотвореністю.

Окремої уваги заслуговує і творча лабораторія Шевченка-митця — ескізи, етюди, начерки, зафіксовані на 360 сторінках рукописів та альбомів.

Твори Шевченка перекладені приблизно 100 мовами світу.

Сьогоднішнє шевченкознавство стало окремою самостійною галуззю українознавства (Шевченківський словник у 2-х т. — К., 1978), видано ряд монографій, наукових збірників. На жаль, ЦНБ з 1988 року не займається бібліографуванням шевченкіани. Це велике упущення, що систематизація видань не робиться вже 14 років. Хоча за ці роки опубліковано близько 135 книжок, із них понад 90 монографій та 43 збірники. (Сюди можна додати перевидання шевченківських творів, яких за роки незалежності здійснено декілька десятків.)

Вагомим внеском у розвиток шевченкознавства на сучасному етапі стали монографії О.С.Забужко “Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу” (1997), В.Л.Смілянської і Н.П.Чамати “Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка” (2000), Ю.Я.Барабаша “”Коли забуду тебе, Єрусалиме...”. Гоголь і Шевченко. Порівняльні типологічні студії” (2001), Л.І.Плюща “Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці” (2001), “Тарас Шевченко. Альбом 1845 року” (2001), В.Яцюка “Малярство і графіка Т. Шевченка” (2003), ґрунтовні розділи, присвячені шевченкознавству в колективних працях “Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури” (1999) та “Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. 1926 — 2001. Сторінки історії” (2003) тощо. Подальший крок — робота над Шевченківською енциклопедією у 4-х томах, підготовка якої здійснюється згідно з Указом Президента України №307 від 07. 04. 2003 р. “Про відзначення 190-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка”.

Шевченківська енциклопедія буде фундаментальною колективною працею, яка становитиме капітальне зведення й аналіз усіх здобутків минулого і сучасного шевченкознавства. Створена на основі широкого спектру культурологічних і

літературознавчих методик, плюралізму підходів до громадянської й творчої біографії митця, при наявності спільного для всіх розуміння унікальності Шевченка як культурного феномену, значення його внеску в пробудження й формування національної самосвідомості українського народу, в світову культуру, вона покликана синтезувати кращі досягнення вітчизняної і світової дослідницької думки.

За сучасної ситуації гострого ідеологічного протистояння, яке загрожує незалежності України та самому існуванню її культури й мови, актуалізація слова Шевченка, його життєвого подвигу здатна змінити ментальність нашого суспільства, пробудивши в ньому національний сором і національну гордість, давши спонуку до активного захисту й розвитку національних духовних і громадянських цінностей. Шевченківська енциклопедія дасть широкому читацькому загалу, українській інтелігенції надійну фактографічну й інтерпретаційну базу для популяризації спадщини Шевченка в суспільстві, в тому числі через культурно-освітні інституції та мас-медіа.

Предметом висвітлення в Шевченківській енциклопедії буде велетенський внесок Шевченка у збагачення духовного потенціалу нації, його біографія та оточення, його ментальність, літературна й мистецька творчість, її резонанс у світовій літературі, мистецькі інтерпретації, вшанування його пам'яті, історія шевченкознавства та його діячів, серед яких чимало донедавна табуйованих постатей; рецепція його постаті й доробку критикою та широким читачем.

У формуванні Шевченківської енциклопедії використовуються сучасні науково продуктивні теорії та підходи з метою заглиблення в предмет, з метою уникнення донедавна панівного ідеологічного й теоретичного монізму. Творчість Шевченка буде розкрита в глибинному контексті української національної ментальності, слов'янської та світової культури. При написанні статей використовується широкий спектр сучасних наукових підходів — від традиційних історико-культурного, біографічного, психологічного — до психоаналітичного, структуралістського, постколоніального, комплексного тощо. Новаторством є й те, що у Шевченківській енциклопедії здійснюється всебічний підхід до образотворчої спадщини Шевченка, який дасть змогу ширше й глибше, а також системно оцінити Шевченка-митця, обшири його духовного світу, його європейську ерудицію, його досконале знання світової культури.

Нині Інститутом літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України завершено роботу над 1-м томом енциклопедії, здійснюється укладання 2-го тому та замовлення статей до 3-го й 4-го томів енциклопедії. Інститут у 2004–2005 роках планує підготувати до друку 3-й том Шевченківської енциклопедії обсягом близько 95 друкованих аркушів, де заплановано майже 1 200 позицій різного обсягу. У 2004 році передбачається підготувати до друку 3-й том ШЕ, виконати пробне видання 1-го тому у вигляді алфавітних робочих зошитів і провести круглий стіл з обговорення ШЕ. Передбачається поповнення існуючого веб-сайту ШЕ, переведення в цифрову версію текстових та ілюстративних матеріалів 1–3 томів.

Специфіка роботи полягає в необхідності залучення авторів з-поза меж Інституту літератури, зокрема працівників Національного музею Шевченка, Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології НАНУ, Національного художнього музею України та інших установ Києва, а також науковців з Росії, Естонії, Латвії, Польщі, Словенії, Сербії, Казахстану, Туркменії, Республіки Узбекистан тощо й авторів практично з усіх обласних центрів України.

Окрім Шевченківської енциклопедії, згідно з тим же Указом Президента України, Інститутом літератури за участю інших академічних установ України завершується

підготовка Повного зібрання творів Т.Г.Шевченка у 12 томах, перші шість томів якого вже побачили світ. Досі існувало кілька повних видань творів Шевченка: одне з них — у 16-ти т. (Варшава, 1934—38; вийшло 13 томів; у 1950—1960 рр. воно перевидано у Сполучених Штатах, Нью-Йорк), щоправда, образотворча спадщина Шевченка не увійшла до цього 16-томника, отже вважати його повним не можна; друге — у 10-ти томах (К., 1939 — 1964); ще одне — у 6-ти томах (К., 1963—64), також без включення мистецького спадку Шевченка. Отже, фактично лише одне видання Шевченка за всю історію розвитку української культури і української науки є дійсно повним — це видання 1939—1964 рр., і воно було цензуроване, із заідеологізованими коментарями хрущовських часів. Наприклад, були вилучені твори “За що ми любимо Богдана?..”, “Якби то ти, Богдане п’яний...”, текстологічна частина розділу “Інші редакції і варіанти”; з образотворчого спадку з ідеологічних міркувань було вилучено декілька ескізів до задуманого Шевченком твору “Смерть Мазепи”, а один із підготовчих рисунків було цнотливо названо “Композиція на історичну тему”.

Різні об’єктивні причини стали на заваді випуску Повного зібрання творів Шевченка, яке готував Сергій Єфремов у 20-х рр. Однак у 1970-х рр. було видано 150-тисячним тиражем фактично фальсифікованого Шевченка в 5-ти томах, де в його літературній спадщині було вилучено її епіцентр — *п’ять* творів — осердя національної і державницької мислі. Це “Розрита могила” (1843), “Чигрине, Чигрине...” (1844), “Великий льох” (1845), “За що ми любимо Богдана?..” (1845), “Якби то ти, Богдане п’яний...” (1859). У текстологічних нотатках попередніх Повних видань Шевченка практично відсутні коментарі, вони обтяжені ідеологічним баластом радянських часів, врешті є недосконаліми і з погляду наукової текстології.

Отже, реалізація сучасного проекту Повного зібрання творів Шевченка у 12 томах є справою державної ваги, справою честі нашої держави.

У новому Академічному виданні (видання 1989 — 1991 рр., як відомо, було призупинено саме з огляду на його прорадянське наповнення) застосовано удосконаленіший принцип розміщення текстів, вони подані відповідно до хронології, вирівняна хронологія в цілому, в прозі точніше відбито Шевченкову орфографію, подано розширений коментар до літературної спадщини Шевченка, в якому відкинуто старі ідеологічні засади, поема “Гайдамаки” подана як комплексний твір, представлена з авторськими особливостями метатексту, додано ряд віднайдених епістоляріїв. Усі твори в сьогоднішньому академічному виданні наново вивірені з першоджерелами. Вже побачили світ 1—6 томи — вся літературна спадщина Шевченка.

Важливо, що представлено новий підхід до корпусу мистецької спадщини Шевченка (томи 7 — 11). Він вагомо збагачений новознайденими творами, раніше відомими за літературою, або за репродукціями — “Портрет В. П. Воронцова”, “Портрет Б. Суханова-Подколзіна”, малюнки “Дві дівчини”, “Казарма”, виявлені на обкладинці Альбому 1840—1844 років, раніше не помічені олівцеві начерки. Подаються раніше не репродуковані “Автопортрет. Напівоголена постать”, одна з ілюстрацій (“Дерева вольності зрубано”) до книги М. Полевого “Історія Суворова”, яка не була вміщена з політичних міркувань. Уперше в цьому виданні подаються відомості про всі розшукані на сьогодні відбитки Шевченкових офортів, репродукуються всі наявні пробні відбитки офортів тощо.

До розділів “Незнайдені твори” додано, порівняно з 10-томним виданням, 55 раніше не відомих творів, виконання яких задокументоване в архівних та друкованих джерелах, зокрема, два підписані та датовані автором акварельні портрети, олійна картина “Циганка-ворожка” тощо. Змінено назви деяких творів

згідно з першоджерелом (зокрема “Казашка Катя” – на “Молитва за померлими” та ін.), а також атрибутовано ряд портретів.

Повне академічне видання мистецької спадщини Шевченка (7 – 11 томи 12-томника), яке здійснюється вперше в Україні за останні сорок років і вдруге в українській історії взагалі, вимагає особливої уваги й коректності упорядників до його укладання. Передусім укладання має бути здійснене за хронологічним принципом, засвідченим у 1-му томі Повного зібрання творів Шевченка із чітко визначеним розподілом творів у 7-му, 8-му, 9-му, 10-му та 11-му томах. Хронологічно розміщений доробок наочно представляє еволюцію і синтетичність образного мислення поета-художника, синтез, який виявляється навіть на жанровому рівні. Тому полеміка довкола жанрової структури малярської спадщини Шевченка не повинна стати на заваді загальним канонам компонування мистецьких академічних видань: йдеться про представлення суцільного ряду завершених творів, котрі не завжди легко диференціювати за усталеною жанровою приналежністю.

Окремим пунктом стоїть питання подачі подорожніх альбомів-записників Шевченка, враховуючи, що в них, окрім образотворчих робіт, містяться фольклорні записи, рядки поетичних творів (вміщені у відповідних томах літературної частини). Звичайно, приваблює можливість представлення альбомів Шевченка як цілісних самобутніх феноменів. Хоча й видається більш обґрунтованою потреба “розшити” альбоми і внести їх образотворчу частину в загальний хронологічний ряд, що дасть низку зручностей для майбутніх дослідників. Наприклад, застосування такого “розшиття” з включенням у контекст Альбому 1845 року усього доробку шевченкового літа-45: пейзажів Полтавщини з окремих аркушів (“Воздвиженський монастир в Полтаві”, “Будинок Котляревського у Полтаві”, “В Решетилівці”, зроблених митцем під час подорожі від Густині до Переяслава поза альбомом), портретів, зарисовок тощо, очевидно, надасть мистецтвознавцям можливість цілісного бачення окремого етапу в творчості художника. Розкомплектовані альбоми застерезуть також від розміщення його творів на тему “Україна” (1846 р.) поряд з рисунками, наприклад, на тему “Аральська експедиція” (1850 р.).

Дуже відповідальна справа – представити Шевченка-художника цілісно, логічно-послідовно й неупереджено. Необхідно звернути особливу увагу на розв’язання проблем наукової ідентифікації робіт Шевченка-митця, сумнівних щодо авторства Шевченка, й тут на допомогу можуть прийти новітні науково-технічні методології, рівень сучасної графології, атрибутивного та експертно-оціночного мистецтвознавства. Адже напрямним стрижнем, який проходить через всі 12 томів Повного академічного видання Шевченка, є високопрофесійне й етичне ставлення до Шевченкової спадщини.

Сьогодні, напередодні ювілею Шевченка, окрім такого повнопланового, розкішно виданого Повного зібрання творів поета і художника у 12 томах, ми б хотіли мати масове повне видання, здійснене максимальним тиражем (можливо, без рубрики “Варіанти”), менш витратне з поліграфічного боку, проте з усіма коментарями, з таким же пізнаванним оформленням обкладинки. Таке видання є реальною необхідністю й репрезентуватиме не лише наші академічні інституції, а й нашу державу. Слід пам’ятати: Шевченко не потребує прославлення і пишного декору, Шевченка потребуємо ми, вічні учні його, на тернистому шляху утвердження власної державності.

Тому в майбутньому очікується нелегка скрупульозна праця наших науковців на ниві шевченкознавства, особливо протягом наступних десяти років у контексті підготовки до 200-літнього ювілею митця. Відділ шевченкознавства у співпраці з науковцями світу та науковими інституціями України націлений скерувати свої зусилля в таких основних напрямках:

1. Підготовка науково-критичного масового видання Повного зібрання творів Шевченка, тому “Листування Шевченка”, що має включати листи Шевченка та листи до нього. Підготувати видання “Шевченко через листування третіх осіб”.
2. Разом із видавництвом “Наукова думка” започаткувати новий тип наукового видання “Кобзаря” (з основними варіантами і редакціями, з найважливішим текстологічним апаратом та коментарями).
3. Підготовка повного бібліографічного покажчика творів Шевченка, починаючи з 1840 року.
4. Підготовка доповненого перевидання колективної праці “Бібліографія літератури про життя і творчість Шевченка” (1963) та продовження подібних видань, зокрема систематичних публікацій річних покажчиків літератури про Шевченка.
5. Напередодні 200-ліття з дня народження Шевченка видати наукові збірники “Шевченко в критиці: українській, зарубіжній” (не менше 3-х томів), в яких будуть представлені кращі шевченкознавчі розвідки вітчизняних та діаспорних науковців.
6. Підготувати нове, доповнене видання мемуарів про Шевченка, представивши колоритний портрет епохи через образи його сучасників.
7. Підготувати репринтне видання подорожніх альбомів Шевченка, його рукописів.
8. Підготувати репринтне видання альбому поезій Шевченка (1844 р.) з ілюстраціями М. Башилова та Я. де Бальмена.
9. Розгорнути дослідження біографії та особистості Шевченка крізь призму психоаналізу в руслі останніх досягнень неопсихологічної школи, новітніх досліджень з психології творчості. Створити синтетичну, з урахуванням сучасних методологій, “Біографію” Шевченка.
10. Впровадження етнопсихологічного дискурсу в дослідження творчості Шевченка, зокрема вивчення національних типів, специфіки етнічного менталітету, українських архетипів, образів-концептів, етнічних констант культури.
11. Поглиблене комплексне дослідження поезики Шевченка в еволюційному аспекті.
12. Створення комплексного дослідження мови Шевченка в сучасному науковому дискурсі.
13. Існує величезна реальна необхідність створення фундаментальної школи для дослідження мистецької спадщини Шевченка. Необхідно поставити завдання перед Академією мистецтв про підготовку наукових кадрів мистецтвознавців, котрі вивчали б малярську спадщину Шевченка в річищі сучасних мистецтвознавчих напрямів.
14. Надзвичайно важливою є орієнтація на комплексне вивчення Шевченка — поета-митця як цілісної творчої особистості. Процес осягнення феномену митця-універсуму — геніального письменника і видатного художника, повинен визначити один із магістральних напрямків у сучасному шевченкознавстві.
15. Утвердити особливе місце Шевченка у вітчизняному духовно-культурному ареалі, дослідити вектори ідеологічного наповнення його словом української історії, а в цьому контексті приділити увагу його державницькій позиції та політичним поглядам.
16. Працювати в напрямку створення узагальнюючих досліджень культурологічного, етнополітичного, філософського змісту. Зліквідувати диспропорцію між літературознавчим та мистецтвознавчим аспектами дослідження Шевченківського спадку.